



לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

סוכות, תשע"א
מספר 880

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

הלקח ממגילת קהלת

מגילת "קהלת" נקראת, כידוע, בשבת חול המועד סוכות. המגילה מיוחסת לשלמה המלך על פי תוכנה ועל פי הכתוב בה: "אָנִי קִהַלְתִּי הָיִיתִי מֶלֶךְ עַל-יִשְׂרָאֵל בִּירוּשָׁלַם" (א:יב). המגילה מתאפיינת בתיאורים קודרים של החיים, בחשבון נפש ובאמירות של מי שלכאורה אינו מוצא טעם של ממש בחיים ומסכמם באמירה המקפלת בתוכה את המסר העיקרי של המגילה: "הַבָּל הַבָּלִים אָמַר קִהַלְתִּי הַבָּל הַבָּלִים הַכֹּל הַבָּל" (א:ב).

אילו נאמרו הדברים מפי אדם מן היישוב, לא היינו מייחסים להם משמעות רבה והיינו אומרים שכתב אותם אדם על סף ייאוש, שלא מצא בחייו מה לעשות ולא מיצה את עצמו ועל כן במרירותו אמר דברים אלה. אולם כשהדברים נאמרים מפיו של שלמה המלך, שעליו נאמר שהיה חכם מכל אדם, מופלג בעושרו וידוע בצדקותו ואף זכה לבנות את בית המקדש, הם מפתיעים. ומאחר שנאמרו מפיו, ברי שיש בהם לקח מניסיונו של מי שחווה כמעט הכול. כדי לעמוד על משמעות הדברים יש לעקוב אחרי הנרטיב שבמגילה ולגלות את המסר המרכזי בהגותו של קהלת.

מי היה שלמה?

שלמה המלך מעיד על עצמו שהיה גדול מכל המלכים שהיו לפניו, והדגשה זו המובאת במגילה מעצימה את המסר המרכזי ומחזקת אותו (ב:ד-י):

הַגְדַלְתִּי מַעֲשֵׂי בְנֵיתִי לִי בְּתִים נְטַעְתִּי לִי בְּרָמִים. עָשִׂיתִי לִי גִנוֹת וּפְרָדִיסִים וְנִטְעַתִּי בְּהֵם עֵץ כָּל-פְּרִי. עָשִׂיתִי לִי בְּרֻכּוֹת מַיִם... קִנִּיתִי עֲבָדִים וּשְׁפָחוֹת וּבְנֵי-בֵית הָיָה לִי גַם מְקַנְהַ בְּקָר וְצֹאן הָרֶבֶה הָיָה לִי מִכֹּל שֶׁהָיוּ לְפָנַי בִּירוּשָׁלַם. כָּנַסְתִּי לִי גַם-כֶּסֶף וְזָהָב... עָשִׂיתִי לִי שָׂרִים וְשָׂרוֹת וְתַעֲנָנוֹת בְּנֵי הָאָדָם שִׂדָּה וְשִׂדּוֹת... לֹא-מִנְעַתִּי אֶת-לִבִּי מִכָּל-שִׂמְחָה.

אם כן, שלמה היה עשיר גדול ולא חסר דבר. הוא מעיד על עצמו שמיצה את כל ההזדמנויות ומשאות הנפש של כל אדם. יתרה מזו, הלקחים נאמרים מפיו של מי שידע בחייו מהי שמחה, וידע ליהנות ממה שהיה לו. עם כל זה עולה השאלה הנוקבת: **מה תכלית כל אלה, ומה בעתיד? ואכן, לאחר ההגעה לפסגה, שממנה אין כבר לאן להגיע, באה הנפילה (ב:יז-יח):**

וְשָׁנְאֵתִי אֶת-הַחַיִּים כִּי רַע עָלַי הַמַּעֲשֵׂה שֶׁנַּעַשְׂה תַּחַת הַשָּׁמַשׁ כִּי-הַכֹּל הַבָּל וְרַעוֹת רוּחַ. וְשָׁנְאֵתִי אֲנִי אֶת-כָּל-עַמְלֵי שְׂאֲנֵי עֵמֶל תַּחַת הַשָּׁמַשׁ שֶׁאֲנִיחֲנוּ לְאָדָם שִׁיחָה אַחֲרָי.

בדברים אלה מתחדד הפרדוקס העיקרי בדבריו. מסתבר שהשגת המטרה בחיים ומיצויה מרוקנים את החיים מכל משמעות ותוכן. אדם שממצה את עצמו, שהשיג את כל מטרותיו או שאין לו מטרה, מרגיש מרוקן ונתפס לייאוש. משום כך הייתה מחלוקת בגישה למגילת קהלת, עד כי היו חכמים שרצו לגנוז אותה, כפי שכתוב במסכת שבת: "ביקשו חכמים לגנוז... קהלת מפני שדבריו סותרין זה את זה. ומפני מה לא גנזוהו? מפני שתחילתו דברי תורה וסופו דברי תורה" (ל ע"ב). מאמירה זו ניתן להבין שיש במגילה מסר הנבנה מתוך שלמותה דווקא, וכך יש לבחון אותה.

המטרה והשגתה

בבחינת המגילה בשלמותה ראוי להבחין בין התהליך להגשמת הציפיות ובין מילויין. כאשר לאדם מטרות בחיים שטרם הושגו והוא פועל לאורן וחותר להשגתן, הוא מתמלא סיפוק ושמחה. אך כשמתמלאות הציפיות, הוא חש ריקנות וחוסר כול, ואין בכל מה שהשיג כדי לספקו. הריקנות מובילה אותו לייאוש ולשנאת החיים שכה אהב שעה קודם לכן, עד כי כל עושרו וכל הישגיו נראים בעיניו חסרי כל משמעות. ולא זו בלבד, אלא שלפתע הוא מגלה שכל העמל שהשקיע להשגת אותן מטרות הוצא לשווא, וכל הסיפוק שהיה לו עד כה במאמץ שהושקע נהיה לו לרועץ: "ושנאתי את החיים".

מכאן למדים שאדם ללא מטרה בחיים וללא משמעות הוא חסר כול על אף כל מה שיש לו. המטרה הבלתי מושגת, החתירה לתכלית מסוימת היא זו הנותנת את הטעם לעשייה ולחיים, אך משהושגה המטרה, בייחוד מטרה חומרית, כבר אין טעם למה שהושג, אלא אם כן יש מטרה נעלה ממנה. לכן כדי שאדם לא ייתפס לייאוש עליו להציב לעצמו תמיד מטרות, וטוב יהיה אם בקדקוד שאיפותיו תוצב מטרה שגם אם לא תושג לעולם, היא תמיד תניע אותו להשיגה. ומה היא אותה מטרה נעלה שיש בה כדי לתת משמעות לחייו של אדם ולעשותו שמח בחלקו, מאושר ולא מיואש?

תשובתו של קהלת ממרומי ניסיונו היא האמירה: "כִּי לְאָדָם שְׁטוּב לְפָנָיו נָתַן חֶכְמָה וְדַעַת וְשִׂמְחָה וְלַחֹטֵא נָתַן עֲנָן לְאֶסֶף וְלַכְּנוֹס" (ב:כו). כלומר המטרה הנעלה מצויה בחכמה וברעת המובילה לשמחה רוחנית אמיתית, ואילו מילוי השאיפות החומריות של איסוף וכינוס מכול וכול הם שורש הרע, עיקר החטא והייאוש.

ואמנם, אם נשאל את עצמנו מה עדיף – אדם עשיר שאינו מאושר או אדם שאינו עשיר אך מאושר – נראה שהתשובה תהיה שעדיף אדם מאושר על פני עשיר, שכן העושר נועד לגרום אושר לאדם, ואם אינו ממלא את ייעודו זה, הוא מאבד מערכו. בעוד שתחושת אושר המצויה באדם, גם אם אינו עשיר, די בה למלא את האדם בסיפוק.

זאת ההבחנה בין רוחניות לחומריות. השגת יעדים חומריים – עושר, מעמד, כבוד וכיו"ב, יש להם סוף כמו כל דבר גשמי. על כל היעדים האלה נאמר: "מֵה-תִּירוֹן לְאָדָם בְּכָל-עֲמָלוֹ שְׂיַעֲמַל תַּחַת הַשָּׁמַשׁ" (א:ג). אבל יעדים רוחניים, בהיותם אינסופיים, יש מהם שלעולם אינם ניתנים להשגה ומיצוי, כגון אושר שיכול למלא את האדם ללא גבול. ביעדים רוחניים אלה יש כדי לשמר את האדם מפני ייאוש ושנאת החיים. ומהו היעד הרוחני האינסופי המושג בסוף מסעו האישי של שלמה? "סוֹף דְּבַר הַכֹּל נִשְׁמַע אֶת-הָאֱ-לֹהִים יִרְא וְאֶת-מִצְוֹתָיו שְׁמוֹר כִּי-זֶה כָּל-הָאָדָם" (יב:יג). כלומר מטרה רוחנית של יראת ה' מטבעה היא אינסופית כמו האלוקות עצמה, והיא הנותנת טעם לחייו של האדם עד שכל העושר והחומריות, לרבות הגוף הפיזי, הם בבחינת הבל ורעות רוח.

קהלת וחג הסוכות – עצב ושמחה – מדוע?

מפאת תוכנה העגום של המגילה, התעוררה תמיהה מדוע נבחרה מגילה זו להיקרא בחג הסוכות דווקא, חג המתאפיין במצוות השמחה.

בפשטות ניתן לומר שאלה הם החיים. בחיים אין רק שמחה אלא יש גם עצב. אדם שלא חווה עצב, אולי לא ידע לשמוח, אך גם כאשר אדם יחוה עצב, עליו להבין שזה חלק מהחיים. עליו לחקור את עיצבונו כפי שעשה קהלת תוך עשיית חשבון נפש, וכך להגיע לשמחה האמיתית. העצב הוא אפוא אמצעי וחלק מתהליך בניית אושרו ושמחתו של האדם. העצב נועד לעוררו לחקירה ודרישה שסופה גילוי האמת, ובגילוי זה מצויה שמחתו האמיתית והאינסופית. זהו התהליך שעבר שלמה המלך בחייו, ואת מסקנתו הוא מבקש להנחיל לדורות. הביוגרפיה של שלמה המלך, המתוארת בספר מלכים א', מבטאת אדם שתחילת דרכו הייתה התעלות ועושר רב, והמשכה נפילה גדולה ומעשי חטא וכיעור. מגילת קהלת היא אפוא וידוי ארוך של מי שידע בחייו גם חטאים, כשסוף מסעו הוא חשבון נפש נוקב ותשובה שלמה.

בפסיקתא דרב כהנא (כ"ו) מובא הסבר מדרשי לתשובתו של שלמה בספר קהלת:

באותה שעה ירד מלאך בדמותו של שלמה וישב על כסאו, והיה מחזר שלמה על כל בתי כנסיות ועל כל בתי מדרשות שהיו בירושלם ואומר להם: אני קהלת הייתי מלך על ישראל בירושלם. והם אומרים לו: שלמה המלך יושב על כסאו ואת אומר – אני שלמה המלך? ומה היו עושים לו? היו מכים אותו בקנה ונותנין לפניו קערה של גריסין. באותה שעה הוא אומר "הבל הבלים אמר קהלת הבל הבלים הכל הבל".

מדרש זה מסביר כי ספר קהלת נכתב מתוך ניסיונו האישי של שלמה, כמי שנמנה על המלכים העשירים בעולם אך ירד מגדולתו בשל חטאיו. הוא בא ללמד כי לא לעולם חוסן וכי האדם צריך לדעת לשים סייג לשאיפותיו הגשמיות ולראות בהן רק אמצעי ולעולם לא מטרה.

קהלת הפותח את דבריו באמירה שהכול הבל (א:ב), מגיע בסופו של דבר למסקנה כי אכן "הכל הבל" (יב:ח), אך לחיי אדם יש משמעות כאמור לעיל: "סוף דְבַר הַכֹּל נִשְׁמַע אֶת-הָאֱ-לֹהִים יִרְא וְאֶת-מְצוֹתָיו שְׁמֹר כִּי-זֶה כָּל-הָאָדָם".

כדי לשמוח באמת כמצוות חג הסוכות על האדם לבסס את שמחתו מתוך ניסיון אישי מעמיק, מתוך עיון, הבנה וידיעה של המציאות ולא מתוך קלות ראש. ולכן דווקא בחג הסוכות, שבו האדם מצווה לשמוח, באה המגילה לאזן את השמחה בדברי עומק והגות ולצקת בה תוכן בעל משמעות אמיתית של דברי לקח, ללמדך (שבת ל ע"ב):

שאין השכינה שורה לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות ולא מתוך שחוק ולא מתוך קלות ראש ולא מתוך שיחה ולא מתוך דברים בטלים, אלא מתוך דבר שמחה של מצווה.

לסיכום

שלא כפי שהדברים נראים במבט שטחי, אין במגילה דברי ייאוש ופסימיות, בוודאי לא כתכלית לעצמם, אלא נהפוך הוא: מסע ההגות שבמגילה מספק טעם ומשמעות לחיים על ידי העמדת האלטרנטיבות השונות בבחירתו של האדם; מחד חיים חומריים שבהם האדם מציב את עצמו ואת צרכיו ומיצוי כל שאיפותיו הגשמיות כמטרה עליונה, כאשר נראה לו שבדרך זו תיגרם לו שמחה והתעלות רוחנית. אך זוהי התעלות רוחנית מדומה שסופה להתנפץ בתחושת ריקנות וייאוש.

מאידך, מתן משמעות לחיים על ידי הצבת תכלית רוחנית ה"מחיה" את החיים ומעשירה אותם. כדי להגיע לתוכנות האלה על האדם לעבור את המסע ולהבין שחיים ללא מטרה הם הבל, ובאופן פרדוקסלי כדי שהאדם ימצא את המטרה לחייו עליו לחוות את אפסותו ואת הבלותו ביחס למטרה. לשון אחר – על האדם להבין שקיומו האישי וסיפוק צרכיו אינם המטרה אלא אמצעי לקראת המטרה, ואז הקיום האישי יקבל את משמעותו. מתוך הבלותם של החיים צומחת משמעות החיים, וכדי שתהיה שמחה אמיתית ולא מדומה בלב האדם כמצוות שמחת החג, על האדם להשלים את מסעו ולמצוא את תכלית חייו, שאם לא כן, לא ידע שמחה אמיתית מהי.

עו"ד דניאל שמואלי

בית הכנסת ע"ש חללי אסון המסוקים, פתח תקווה